

»Hvør sum í míni fótspor stígur, lær ikki allan stund!«

Søga og undirsøga í Gongu Rólvs kvæði

Heroism and incest in the ballad of Gongu Rólvur.

Eyðun Andreassen

Fróðskaparsetur Føroya, Føroyamálsdeildin. V. U. Hammershaimbsgøta 16, FO 100 Tórshavn, Føroyar. Telefon +298 315304. Fax + 298 318448. E-mail: eyduna@setur.fo

*Tí svaraði Gongu Rólvur, gerst nú nýtur drongur:
Fáið mær prest at skrifa mær, eg vil ikki liva longur!«*

Úrtak

Tolking og greining av føroyska kvæðaskaldskapinum er eitt næstan órørt granskingarevni higartil. Í hesi grein leggi eg fram eina tolking av kappakvæðnum Gongu Rólvs kvæði, har eg vísi á, at undir tí ytru kappakvæðafrásøgnini ber til at lesa eina aðra søgu, ið als einki samband hevur við vanliga uppfatan av einum kappakvæði. Evnið í hesi søguni er incest, og kvæðið, ið av granskarum verður mettt at vera ósamanhangandi og tilvildarliga samansett av, í mun til hesa undirsøgu tvørturímóti eitt sera harmoniskt og logiskt samansett skaldaverk.

Abstract

The Faroese medieval heroic ballad poetry has hardly ever been subject to scholarly interpretation and content analysis. In this article I shall present an interpretation of the heroic ballad of Gongu Rólvs kvæði, where I demonstrate that beneath the heroic ballad story it is possible to read yet another story, the subject of which proves to be far from any usual heroic ballad theme. The subject of this underlying story is that of incest. Previous researchers have described the ballad as a rather loosely compiled genuine heroic ballad with some random folk tale motives, but analyzed as a story of incest, it proves to be a precisely composed harmonic poem told in the codes of a genuine folk tale.

Kappakvæðini eru um menn og teirra roysni fyri manndómi, æru, makt og kvinnu og fyri at vinna sær sess millum kappar. Sinnalagið er ókvæmt og tilburðirnir ógvuligir í lýsingunum av bardøgunum millum menn og risar í hesum skaldskapi.

Kappakvæði kunnu tykjast summum at vera grunnur skaldskapur. Tann, ið lesur tey, kann uppliva seg sum áskoðara til ein stirðnaðan sjónleik við leiklutum, ið eru kunnugir frammanundan og ikki fara út um ásettar karmar, og kann sita eftir við eini mynd av einstáttaðum persónslýsingum, fábroyttum hendingum og groteskum bardagalýsingum, alt sett saman uttan skaldsligan vilja og skapandi trá. Lesarin kann somuleiðis varnast okkurt ósamsvar millum gerðir og kenslur, ið kann kennast sum vantandi trúvirði í grundgevingini fyri ella atvoldini til hendingarnar: teir ofta ógvuliga dramatisku ytru tilburðirnir hava einki samsvarandi psykologiskt ella kensluligt dýpi.

Hertil er fyrst at siga, at kvæðini eru dansiskaldskapur, og ikki yrkt til at lesa. Ein, ið er kunnugur við føroyska dansin, veit, hvussu kvæðini endurupplivast kensluliga í góðum dansi, og at í hesum er sumpart teirra skaldsliga virði at finna, sum ikki berst í tekstinum aleina. Samskiptið í føroyska dansinum, har orðini eru bert ein partur saman við musikkinum og stevinum, leggur fleiri dimensióinir aftur at teimum beru hendingunum, sum eru lýstar í orðunum.

Tann parturin skal ikki viðgerast í hesi grein. Míni ørindi eru at leggja fram eitt sjónarmið um kappakvæðini sum skaldskap, at frásagnirnar um bardagarnar, kapparnar og risarnar eru ein skaldsligur hamur um eina undirsøgu, ið stundum kann vera langt frá beinleiðis frásagnunum í kvæðnum, men sum vísir lög í hesum yrkingarhátti, ið lítið ella einki er skrivað um áður.

Gongu Rólvs kvæði (CCF 29, TSB E 148) er eitt væl umtókt kappakvæði í Føroyum. Tað hevur verið og verður enn tíðum kvøðið á gólvi. Tað hevur dām av kappakvæði, roysnini eru stór og risin øgiligur, men veruliga evnið er hvørki rósverd kappabrøgd ella æra. Evnið í kvæðnum er incest og tær fylgjur, slíkur herviligur ágangur hevur. Incest hevur helst altíð komið fyri, men undir øllum viðurskiftum og til alla tíð hevur verið sera trupult ella ómøguligt at tosa um hetta meina fyrirbrigdi. Uttan hult í skaldskapi hevur tað kunnað borið til at nevna tað ónevniliga, ivaleyst eisini skiljandi hjá teimum, ið skuldu skilja tað.

Hamurin í Gongu Rólvs kvæði er tann vælkendi bundni kvæðastflurin. Í hesum

kvæði eyðkendur í støðum við sterkum og originalum myndamáli. Í verkinum *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (TSB), ið er yvirlit yvir øll norðurlendsk kvæði, er Gongu Rólvs kvæði at finna saman við sjei øðrum kvæðum í einum undirbólki av kappakvæðum kallaður *Kvinna burturflutt av risa verður bjargað* og hevur nummar E 148. Hetta er undirbólkur undir øðrum høvuðsbólkinum av kappakvæðum, við heitinum trøllakvæði, tí høvuðshendingin í hesum kvæðum er bardagi við risa ella trøll. Eisini í verkinum *Føroya kvæði* (CCF) er okkara kvæði at finna millum kappakvæðini. Tað hevur her nummar 29 og stendur í fyrsta bindi av teirri prentaðu útgávuni.

Allýsingin kappakvæði er gjørd eftir frásøgustílinum og tí ytru søguni. Undirsøgan er har aftur ímóti mest sum eitt ævintýr. Tað merkir, at søgan kann tolkast og fatast við somu kotum, sum ævintýr. Á tann hátt kann hitt annars forbodna evnið incest berast fram og viðgerast í alment góðtiknum hami. Tann næsti spurningurin er so, um tað veruliga er so, at Gongu Rólvs kvæði skal fatast sum ein viðgerð av incest skilt soleiðis, at kvøðarar og dansifólk hava havt nakra fatan ella medvit um hetta. Incestsambandið millum Rólv og systur hansara verður ikki dult í kvæðnum, í summum frábrigdum verður dentur lagdur á tað. Hvussu fólk hava fatað hetta fyrr í tíðini, vita vit einki um, men á okkara døgum verður incestmotivið í hesum kvæði antin skúgvað til viks í kvøðing ella, sum eg kann skilja, heldur lagt afturat sum enn eitt roysni og bragd hjá kappanum Rólvi.

Í samandráttinum í TSB, ið ivaleyst

Mortan Nolsøe hefur gjørt, sæst eitt dæmi um, hvussu hetta motivið verður sett sum lítið týðandi. Tann samandrátturinn er hesin:

Tveir brøður í Noreg byggja eitt skip og fara út at sigla. Á ferðini kemur Gongu Rólvur umborð sum stýrimaður. Teir koma í Trøllabotn, har ein risi beinir fyri allari manningini, tá ið hon roynir at fara í land. Bara brøðurnir báðir og Rólvur sleppa undan við gulli sín-um. Teir noyðast til gongu um ein stóran jøkul, men á vegnum doyggja brøðurnir í kulda. Rólvur grevur gullið niður og kemur sær inn í eitt risahelli, har hann hittir eina kvinnu, ið vísir seg at vera systir hansara. Hon fjalir hann fyri risanum, og tá hesin kemur heim, fær hon hann at lova ikki at gera Rólvi mein. Tá Rólvur at enda fer úr hellinum, fær hon risan at vaða við honum og einari kistu av gulli gjøgnum havið. Síðani kemur Rólvur á Moyggjaland. Hann biður tá risan hyggja upp í eystur, og tá risin so ger, rísur sólin, og tá verður hann umskaptur til ein stein. Rólvur steðgar í tríggar nætur hjá einari av moyggjunum í borg hennara, og triðju náttina missir hon moydóm sín. Hon sendir boð eftir einum risafugli at flyta Rólv burtur. Fuglurin flýgur hann til Tróndheim. Har hittir hann systrina aftur við soni sínum. Hann fer til Ólav kong, sigur honum frá, hvat tilborist hefur og viðgongur, at hann hefur sovið hjá systrini. (Í summum føroyskum frábrigdum skriftar hann og doyri síðani).

Í hesum samandrætti verður incestmotivið bert nevnt sum eitt heldur týðningarleyst motiv móti endanum. Á ein hátt kan sigast, at incestmotivið verður lopið um, ella støða verður als ikki tikin til tað. Tað sama tykist

henda í kvøðing. Kappakvæðastíllurin køv-ir ævintýraeyðkennini.

Søgan um ein drong, ið bjargar eini gentu frá einum risa, er vælkend í ævintýrum. Skilgig ævintýradrøg og motiv seta sín dóm á kvæðið, og teir granskarar, ið hava skrivað um tað, hava eisini gjørt vart við henda líkskap. Kortini hefur eingin av teimum tikið stigið fult út og viðgjørt søguna sum eitt ævintýr. Kvæðið hefur verið viðgjørt sum eitt kappakvæði millum onnur, ávirkað av eyðkennum og drøgum úr ævintýrunum, ið verða sett sum (yngri) lán inn í eina eldri upprunaliga yrking ella søgu. Vísindaliga kjakið um kvæðið hefur einamest snúð seg um spurningar, ið annars hava verið vanligir í norðurlendskari kvæðagransking, sum aldur á kvæðnum, útbreiðsla, uppruni, kelduviðurskifti og skyldskapur við onnur kvæði.

Í hesi grein geri eg einki við slíkar spurningar, men vísi til Mortan Nolsøe (1989), ið eisini hefur víðari tilvísingar til hesa viðgerð av kvæði okkara. Ørindi míni í hesi grein eru at siga nakað um, hvussu Gongu Rólvs kvæði kann hava verið fatað ella misfatað av teimum, ið hava kvøðið tað og kent tað í Føroyum, og tí hefur tað ongan relevans, hvussu frábrigdi á øðrum norðurlenskum máli eru, tí tey hava fólk í Føroyum ongan kunneika havt um.

Eg viðgeri søguna eftir háttaløgum, ið verða nýtt um ævintýr. Á tann hátt haldi eg meg kunna greiða summar óskiljandi partar av søguni og geva eina betri heildarfatan av henni, tí hon kann tykjast fløkt, serstakliga um hon bara verður sett sum eitthvørt annað kappakvæði, soleiðis sum fatanin av kvæðnum tykist vera nú í tíðini millum

granskarar og har, tað verður kvøðið á gólvi.

Greiningin av kvæðnum er í trimum pørtum. Fyrst skal eg lýsa vondina (struktúrin) í søguni eftir háttalagnum hjá russiska ævintýragranskaranum Vladimir Propp. Síðani skal eg eftir háttalagnum hjá danska ævintýragranskaranum Bengt Holbek gloppa dynnar til at skilja undirsøguna og meiningina í kvæðnum. At enda skal eg umrøða einstøk ævintýradrøg og onnur eyðkenni, ið summi tykjast leys í samanhinginum í søgugongdini, men sum í nýggjum ljósi hoyra til í søguni og eru væl skiljandi í samanhinginum.

Vondin

Øll gandaævintýr eru søgd í trimum pørtum. Tað er okkara kvæði eisini. Við gandaævintýr meini eg í høvuðsheitum tann bólkin, sum í altjóða yvirlitinum hjá Antti Aarne og Stith Thompson yvir ævintýr hevur nummar AT 300 til 749. Av føroyskum ævintýrum í hesum bólki kann eg so hissini nevna Trøllið í fjallinum (AT 300. Jakobsen s. 372ff.), Drongurin, ið bjargaði kongadøtrunum (AT 303. Jakobsen s. 382ff.), Risans klóta (AT 311. Jakobsen s. 245ff.), Agnas á deildini (AT 313A. Jakobsen s. 614f.) og Fípan fagra (AT 313C. CCF 48).

Fyrsti partur fer fram í veruleikans verð. Hann er um ferðina hjá Rólvi og brøðrunum Illgerðssteini og Ódnarbjørn í illveðri á havinum, til teir leggja at landi í Trøllabotnum. Her byrjar miðparturin og høvuðsparturin av søguni, ið stendur við, heilt til fuglurin Skúgvur av Stokkanesi setir Rólva í Tróndheimi. Í triðja parti eru vit aftur í

hesum heimi, við hovið hjá Ólavi kongi. Har doyir Rólvur, og søgan endar.

Í mongum kappakvæði kann samansetingin í triggjar partar vera tann sama sum her, men tað er ikki altíð og er ikki neyðugt í tí skaldskaparslagnum.

Russiski granskarin Vladimir Propp vendi síni gransking móti beinagrindini ella struktúrinum, sum á føroyskum eisini hevur verið kallað vondin. Hann meinar, at vondin er hin sama í øllum gandaævintýrum, og lýsir hana við tí, hann kallar funktiónir. Hann kom til tað úrslit, at øll gandaævintýr eru sett saman av somu funktiónum, sum eru 31 í tali. Allar 31 eru tó ikki at finna í hvørjum einstøkum ævintýri. Har kunna vera væl færri, men ongantíð fleiri.

Yvirlit eru at gera tað meira einfalt, ið tykist fløkt. Yvirlit yvir innihaldið í einum skaldaverki er ikki tað sama sum verkið sjálvt, og listin yvir funktióner hjá Propp er einki ævintýr. Eitt ævintýr er heldur ikki altíð so raðið sagt frá, at funktiónirnar koma sum perlur á bandi, og har ein endar, tekur næsta við. Ævintýr kunna tykjast summum einfaldur skaldskapur, men ofta eru nógv lög virkin samstundis, kronologiskt er ikki altíð sagt frá í »rættari« raðfylgju, sami persónur kann hava fleiri funktionellar leiklutir, og meira enn ein funktión (av teimum hjá Propp) kann greinast í sama tilburði. Eg skal ikki endurtaka listan av funktiónum hjá Propp (umframt í hansara egnu bók (Propp, 1956) finst hann endurgivin í standardverkum um ævintýragransking, eitt nú Holbek (1987:335.). Eg skal bert lýsa høvuðsgongdina í gandaævintýrunum eftir frymlinum hjá Propp og samsvarandi partarnar í kvæði okkara so hvørt.

Inngangur (funktiún 1-7).

Heimangerð og fráferð (funktiún 8-11)

Sambært Propp byrja gandaævintýrini við, at okkurt ólag er komið í hjá nøkrum fólki, sum skal fáast í rættlag aftur. Empiriska tilfarið hjá honum er russisk (og sibirsk) ævintýr. Í teimum er vanligt í einum inngangsparti at greiða frá forsøguni til hetta ólag. Hesin inngangur er minni fastur, men tó als ikki ókendur, í føroyskum (og norðurlendskum) ævintýrum. Hann umfatar tær fyrstu sjei funktiúnirnar í vondskipanini hjá Propp, men er ikki við í Gongu Rólvs kvæði..

Síðani koma funktiúnirnar nummar 8 til 11. Tær eru, at ein fíggindi ger seg inn á ella skaðar onkran í familjuni (f8). Hetta er tann vælkenda hendingin, at t.d. ein risi hevur burturflutt eina kongsdóttir. Eitt frábrigdi av hesi funktiún er tað, at onkur í familjuni saknar ella ynskir okkurt. T.d. ein kongsdóttir, ið ikki fæst at flenna, ella kann ikki teppast (f8a). Næsta funktiún er, at skaðin ella saknurin verður kunngjørdur alment, og ein hetja kemur fram í søguni við einum ynski ella kravi (f9), og síðani átekur sær ella fær boð um at bøta skaðan ella saknin (f10). Síðani fer hon heimanífrá (f11). Heimanífrá merkir ikki altíð frá hennara egna heimi, men bara burtur haðani, hendingarnar higartil hava farið fram.

Funktiúnirnar hjá Propp hanga saman í bólkum. Sum nevnt, er ikki hvør einstøk av øllum 31 við í øllum ævintýrum. Í summum ævintýrum er útgreiningin skillig við øllum hesum fyra funktiúnunum væl frágreiddum, í øðrum falla summar saman. Men úrslitið verður altíð hitt sama: hetjan ella høvuðspersónurin fer heimanífrá. Funktiúnir-

nar (f8-f11) eru sostatt eisini ein frágreiðing um, hví søgan so at siga fer í gongd.

Í kvæði okkara er hesin parturin bara lýstur á tann hátt, at pápin kemur oman til skipið hjá brøðrunum Illgerðssteini og Ódnarbjørn og biðjur teir taka sín unga son við sum nýggjan formann. Í A fyrbrigdinum av kvæðnum við hesum ørindum:

14. Teir komu seg so síðla dag,
alt var fólk á gangi,
har kom fram ein gamal maður
við ungum syni í hand.
15. Har kom maður av bergi fram,
Máur æt hann á Mýri:
»Ger væl við mín yngsta son,
hann kann væl knørri stýra!«
16. Hildu undan Íslandi
úr tí havnalagi,
tóku inn unga Gongu Rólv,
hann kemur nú fyrst í kvæðið.

Propp leggur dent á, at hóast ikki allar funktiúnir eru í einum einstøkum ævintýri, so koma tær, ið eru við, altíð í somu føstu raðfylgju. Her hava atfinningar verið fýrðar móti honum. Reglan er ivaleyst galdandi fyri hansara empiriska tilfar, men í eitt nú nógvum norðurlendskum og vestureuropeiskum ævintýrum kann ein regla um fasta raðfylgju ikki ásetast. Og vit kunna leggja afturat, at so er heldur ikki í mongum føroyskum ævintýrum. Í søguni um Gongu Rólv fáa vit einki at vita um nakra heimangerð, fyrr enn Rólvur hittir Hildu í hellinum hjá risanum Rosmari, og hon sigur frá, at tey bæði eru systkin. Tástaðni kemur undan

kavi, at her er ein burturflutt genta, og hendingarnar vísa so seinni, at uppgávan í søguni alla tíðina hevur verið at bjarga henni frá risanum.

Eitt dømi av fleiri um eitt føroyskt ævintýr, har raðfylgjan hjá Propp viðvíkjandi hesum funktiónunum ikki er fylgd, er Trøllið hjá Pápaleysa (Jakobsen, 1898-1901 s. 238ff.). Hetta er eitt ævintýr um triggjar brøður, ið búgva saman. Teir koma í takholt við ein risa, ið ger teimum ónáðir, har teir húsast. Teir fáa bilbukt við hann, so hann rýmir og hvørvur undir ein stein. Undir steininum finna brøðurnir eitt hol í jørðini, sum hin yngsti sígur niður í. Har niðri finnur hann eina gentu, ið er fangi hjá risanum. Og nústaðni verður greitt frá, at her er ein burturflutt kongsdóttir. Restin av ævintýrinum er so um, hvussu yngsti bróðirinn bjargar henni.

Trøllið hjá Pápaleysa er vælkent ævintýr við somu høvuðsgongd sum søgan um Gongu Rólv. Tað hevur nummar 301 A í al-tjóða týpuskránni hjá Aarne-Thompson (sí Nyman, 1984 s. 323), og Gongu Rólvs kvæði kundi væl verið tikið upp í hesa skrá við sama nummari sum Trøllið hjá Pápa-leysa, um endin á kvæðnum hevði verið meira líkur einum ævintýrenda.

Gevari – Donor (functión 12, 13 og 14)

Tað vísir seg í øllum gandaævintýrum, at høvuðspersónurin, hetjan, er ikki før fyri at útinna heimangerð sína uttan hjálp. Hon skal onkursvegna fáast á vegnum. Høvuðspersónurin hittir onkran ella okkurt, og so fer ein leikur fram, ið endar við, at hann verður førur fyri at gera tað, hann skal. Hann hevur fingið ta vantandi hjálpina.

Her byrjar gandaparturin av ævintýrinum. Høvuðspersónurin fær eina uppgávu ella avbjóðing av onkrum slagi, ið krevur rætt andsvar. Hetta er ein roynd, ið skal avgera, um hetjan er tann rætta. Verður andsvarið ikki rætt, er greitt, at sanna hetjan er ikki komin enn, og tann, ið ikki gevur rætt andsvar, fær heldur ikki lønina, ið er neyðug at greiða heimangerðina.

Propp lýsir hesar funktiónir soleiðis:

- f12. Fyrsta donorfunctión. Hetjan verður roynd, útspurd, álopin ella annað, sum fyrireiking til at hon fær ein gandalut ella hjálpara.
- f13. Hetjan gevur andsvar til royndina.
- f14. Hetjan fær ein gandalut ella aðra hjálp til uppgávu sína.

Tann ella tað, hann fær hjálpina frá, kallast í ensku týðingunum av verkið Propps *donor*, ið merkir gevandi, og kann vera hvat sum helst: fólk, trøll, risi ella stundum einki, tí hetjan finnur sjálv fram til hjálpina. Og hjálpin kann eisini vera alt ella einki. Ofta onkur lutur ella amboð við ganda-megi: eitt plagg, ið ger tann ósjónligan, sum fer í tað, ein hestur ella eitt skip, ið kemur fram líka væl eftir sjógvi sum landi og í luftini, ein floyta, ið ger okkurt við tey, sum hoyra hana, eini góð ráð bara ella okkurt at vita, ið skal brúkast á røttum stað og í rættari løtu. Hjálpin kann eisini vera fólk ella dýr, men stundum bert gávur, ið hetjan sum hin serliga útvaldi, hevur fram um onnur fólk. Hetta seinasta krevur, at hann kemur í eina støðu, har evnini hjá vanligum fólkum ikki røkka til at sleppa burtur úr henni aftur.

Okkara hetja Gongu Rólvur fær fleiri royndir, sum hann stendur. Tær fyrstu skula prógva hansara óföru styrki og treystleika. Hesin heilt ungi maðurin er tann einasti, sum í ódnarveðrinum megna at stýra skútuni til lands. At Rólvur er heilt ungur skilst av orðingi í kvæðnum. Í trimum uppskriftum verður sagt, at faðir hansara leiddi hann oman til skipið: *har kom fram ein gamal maður við ungum soni í hand.* (A ø. 14, sbr.: C ø. 19 og F ø. 18). Í hinum uppskriftunum verður sagt fleiri ferðir, at hann er heilt ungur.

Komnir at landi í Trøllabotnum stendur risi fyri teimum, ið beinir fyri allari manningini uttan Rólvi og brøðrunum við teimum merkingartungu nøvnunum. Motivið er lítið útgreinað, og einki verður sagt um, hvussu teir fáa bjargað sær. Uttan teir taka ein dýran gullskatt við sær, ið ikki er nevndur áður, og fara til gongu. Leiðin gongur um ein ísjøkul, har báðir brøðurnir hvør eftir annan leggjast fyri eftir gongu í frosti og myrkri fyrst í átta og so átta dagar afturat. Gongu Rólvur tekur byrðar teirra og gongur uppafur í átjan dagar, til hann sær ljós. Tá grevur hann gull sítt í fjallið. Hann er illa fyri av møði og kulda og hevur einki í at velja enn at ganga eftir ljósinum:

A 46: Tí svaraði Gongu Rólvur:

»Úti má ikki standa,
hvørt her búgva trøll ella fólk,
eg fari her inn at ganga.«

Hetta er funktiún nummar 15 hjá Propp. Tað er, at hetjan á ein ella annan hátt kemur fram til staðið, har hann skal loysa sína uppgávu.

Rólvur hevur higartil prógvað síni kappævni við óvanligari styrki og treystleika, men hetta er ikki nóg mikið til at greiða heimangerðina. Hann hevur ikki hitt donor enn, ið kann veita honum ta endaligu hjálpina, honum tørvar. Avgerandi hjálpina fær Rólvur í risahellinum, og donor er eingin annar enn Hilda, kvinnan hjá risanum, ið vísir seg at vera systir hansara. Hon dugir snildir, har hann hevur styrki, og við hennara snildum vinna tey saman á risanum. Prógv um hennara snildir fáa vit beinanvegin. Hon óttast fyri, hvat risin skal finna uppá, tá hann kemur heim og finnur Rólv, so hon klæðir hann í skinn og fjalir hann í eini urð í hellinum. Hetta ger hon rætt. Tá ið risin kemur heim, sigur hann henni frá tilburðinum við skipinum og manningini, hann hevur beint fyri, men at Rólvur slapp undan, og at hann hevur leitað eftir honum síðani. Nú heldur hann seg tevja, at kristið fólk hevur verið í hellinum. Hilda sigur honum, at bróðir hennara er komin, og við listum fær hon risan at lova ikki at gera dreinginum mein. Rólvur fjalir sítt sanna lyndi og síni mansevni og letst, sum hann er bara eitt barn, og á tann hátt fær hann frið fyri risanum.

Uppgávan loyst (funktiún 16, 18 og 19)

Hetta er avgerandi staðið í øllum ævintýrum. Propp greinir henda partin í trimum funktiúnnum:

f16: Í hornatøkum við figgindan.

f18: Sigur. Vunnið er á figgindanum

f19: Upprunaligi skaðin verður bøttur

Tá ið Rólvur hevur verið 7 ár í risahellin-

um, avgera hann og Hilda, at nú skulu tey gera av við risan og sleppa sær burtur. Hetta er ofta ein dramatiskur tilburður, har hetja og fíggindi berjast. Í summum vælkendum ævintýrum finnur hetjan eitt stórt og tungt svørð, ið hann ikki orkar at vika. Hann fær tá ein gandadrykk ella okkurt tilfíkt, so at hann gerst førur fyri at høgga øll sjej ella níggju høvdini av trøllinum og soleiðis bjarga gentuni. Tað er tá ofta gentan, ið sum hjálpari vísir honum á henda drykk. Onkuntíð er fíggindin sjálvur hjálpari. Eitt nú í Risans klótu (Jakobsen s. 245), har risin biður høvuðspersónin (ein genta í tí ævintýrinum) fáa sær eina salvu, ið á undurfullan hátt grøðir eitt sár, hann hevur fingið. Henda sama salva vísir seg seinni av vera partur av bjargingini.

Í okkara kvæði verður eingin veruligur bardagi. Í staðin lumpa systkini risan. Eftir umbøn frá Hildu tekur Rosmar Rólv á bak-ið og vaðar við honum aftur til fólk. Hetta er eitt frábrigdi av funktiún nummar 16. Síðani, tá teir skiljast, og Rosmar skal heimaftur, lokkar Rólvur hann til at gera enda á sær sjálvum. Í A-frábrigdinum við hesum ørindum:

89 Tá ið tú kemur mitt á leið,
tú lít teg upp í eystur,
har manst tú ta drotning síggja,
hon gevur tær fullgott treyst.

90 Risin leit í sólarmagn,
hann náddi ikki fram at ganga,
stendur í miðjum Írlands havi,
merkir stóran dranga.

Hetta er funktiún nummar 18 í frymlinum hjá Propp. Harav fylgir beinleiðis funktiún nummar 19. Av tí at risin er umskaptur til stein, er Hilda nú bjargað úr hansara klóm, og upprunaligi skaðin bøttur.

Í frymlinum hjá Propp koma nú 13 funktiúnir (nummar 17 og 20-31). Sum nevnt er frymilin hjá Propp almennur, t.e. at hann skal galda fyri søguslagið, ikki ta einstøku søguna. Ein fylgja er, sum longu nevnt, at ikki allar funktiúnir eru við í hvørjari søgu. Har kunna vera nógvar (einki kent ævintýr hevur allar 31), men spurningurin er, hvussu fáar kunnu vera, og eru summar meira neyðugar enn aðrar, fyri at vit kunna tosa um ævintýr? Holbek viðger ástøðið hjá Propp og er atfinningarsamur viðvíkjandi sínámillum støðuni hjá teimum ymsu funktiúnunum. Summar eru fast heftar saman í pør, aðrar standa einsamallar. Hetta hevur nógv at siga fyri spurningin omanfyri, hvussu fáar tær kunnu vera. Propp tykist sjálvur at halda, at tey, ið siga søgur, kunna rættiliga frítt velja, hvussu nógv tey gera burtúr. Til hetta sigur Holbek, at so frítt kunna tey ikki velja, av tí at funktiúnarnar í ein ávísan mun eru bundnar saman. Og, sigur hann, tvær av funktiúnunum noyðast altíð at vera við í einum ævintýri. Tær eru nummar 8, at skaðin verður framdur, og nummar 19, at hesin sami skaði verður bøttur aftur. Allar aðrar funktiúnir kunna leggjast burtúr.

Eg veit ikki heilt, hvussu bókstavrætt, vit eiga at skilja hetta. Taka vit tað, sum tað er sagt, eri eg ósamdur við Propp og Holbek. Her væntar okkurt annað ytri eyðkenni, ið ger, at ein søga er eitt ævintýr og ikki bara einhvør søga. Endin á søguni er av týdn-

ingi, fyri at vit kunna eyðmerkja eina søgu sum ævintýr. Tað eru kanska ógvuliga fáar søgur, ið ikki hava hesar bæði motivini. Hin eyðkendi ævintýrastíllurin eigur tí eisini at vera havdur í huga. Kanska er ósemjan ikki so stór, tá saman um kemur, heldur tað, at onkursvegna vantar ein neyv allýsing av, hvat eitt ævintýr er. Øll komast við eitt ævintýr, tá tey hoyra – ella oftari nú í tíðini – lesa tað, men tað er trupult neyvt at allýsa, hví hetta er so.

Var søgan um Gongu Rólv og Hildu eitt veruligt gandaævintýr, áttu vit at fingið onkra ábending um, at tað seinni gekst teimum væl. Henda ábending finst í øllum ævintýrum. Ikki altíð so útgreinað, sum at tey fáa eitt hálvt kongaríki, giftast og liva eydnurík alla sína tíð. Men vit fáa onga slíka ábending í okkara søgu. Hon hevur ein heilt annan og ólukkuligan enda.

Tí skilst her søgan um Gongu Rólv við beinagrindina, sum Propp ger galdandi fyri gandaævintýrini. Og vit fara til næsta stig í greiningini.

Tolkingin

Høvdu tær konur og teir menn, ið søgdu frá søgum og kvóðu vísur og kvæði, eina djypri meining undir teimum beinleiðis hendingunum í kvæðum og søgum? Mítt svar er ja, men tað svarið reisir beinanvegin nýggjar spurningar, ið ikki eru so lættir at svara.

Tað er eingin kunstur at finna upp á eina meining og halda uppá, at hon er røtt, t.e. at hon er tann sanna og innasta meiningin í einum ævintýri ella eini søgu. Tá vit siga, at ævintýr í veruleikanum er – vóru – søgur fyri vaksin, ella í minsta lagi eisini vóru

ætlað vaksnum, má tann, ið ger eina tolking, sannføra um, at hon skilst av teimum, ævintýrið var ætlað, meðan tað enn var livandi søgn. Tað vil siga í eini tíð og mentanarligum umhvørvi, sum í vesturheiminum liggur fyri okkara, ið fyri tað mesta einans kennir ævintýr sum prentaðar søgur fyri børn. Eingin er at spyrja, tí tað er langt síðani ævintýr vóru produktivur munnborin skaldskapur.

Hesum trupulleika kann vinnast á, fyri ein part í hvussu er, við einum vísundaligum háttalag (metodu), ið kann skapa eitt alment grundarlag fyri tolkingini. Tað merkir, at tolkingargrundarlagið skal kunna gerast galdandi fyri øll ævintýr. Í minsta lagið fyri øll ævintýr í einum ávísnum mentanarligum umhvørvi, ið hevur tað, vit kunna kalla, ein mentanarligan felagsskap. Føroyar eru eitt lítið land, har fólkið tosar sama mál, vinnugrundarlagið altíð hevur verið hitt sama hjá øllum, og regluligt samband hevur alla tíðir verið millum fólkið í landinum. Tí kunna føroyingar sigast at hava ein mentanarligan felagsskap.

Í europeiskum vísindum er vaksin fram tey seinastu hálvtannað hundrað árinum ein siðvenja at tolka ævintýr, ið heldur upp á at vera almenn, t.e. galdandi fyri fatan av øllum ævintýrum. Tað ber til, tí at ævintýr eru sera lík, soleiðis sum vit kenna tey í dag úr uppskriftum, tær flestu gjørdar tey seinastu umleið 250 árinum. Føroysk ævintýr víkja ikki frá í so máta, hóast ein ávísur stíllur og frásøgudámur sæst við tillaging til umhvørvið her á landi. Líkskapurin er so stórur, at vit kunna tosa um eina felags ævintýrtraditióin, og harvið býðst eitt felags tolkingargrundarlag.

Um vit halda okkum til eitt viðkomandi landaøki, hvat ævintýratraditióin og -gransking viðvíkur, kann tað vera alt økið frá Sibiria, har Propp tók sítt empiriska granskingartilfar, til Vestureuropa, har vísundaliga ævintýragranskingin varð til, og serliga á hvørs søgur teir fyrstu og stóru ævintýratolkararnir (Freud og hansara eftirfylgjarar) bygdu sínar áskoðanir. Eitt sindur óstortsliga sagt ber til at mótmæla tí fatan, at eitt felags tolkingargrundarlag fyri ævintýr kann skapast í einum so stórum og mentanarliga margbroyttum øki við at vísa á, at ólíkskapurin í mentan yvirhøvur er nógv størri enn líkskapurin í ævintýratraditióin. Hetta sjónarmið hevði við fullum rætti kunnað verið tikið fram, eisini um økið varð avmarkað til bara europeiska mentanarøkið, og hevur serliga verið frammi í atfinningum at psykoanalytisku ævintýrafatanini. Tað skal sigast, at undangongumaðurin Freud ikki gjørdi so ógvuliga nógv burtur úr ævintýratolking í sær sjálvum (hann gjørdi m.a. vart við, at tey symbol, hann nýtti í síni dreymatýðing, eru tey somu sum í ævintýrum), men hann vegaði um eitt rákamót, har eftirfylgjarar og lærlingar hansara eru komnir kropp á kroppi. Heldur tilvildarliga kann eg nevna Otto Rank, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, Bruno Bettelheim og ein sera týðandi granskara úr seinnu helvt av 20. øld Onnu Mariu von Franz. Hesar atfinningar kunnu mótast við einum almennum páhaldi: tá ið vit finna tey somu ævintýrini søgd á sama hátt fyri vestan í Portugal og gæliskum Írlandi og fyri eystan á mongum málum í Sibiria, á sámiskum málum fyri norðan og grikskum og forngríkskum fyri sunnan og

allastaðni harímillum, ber ikki annað til enn at halda, at her er nakað, ið ger tað møguligt at greina søgurnar á einum felags galdandi grundarlagi.

Ein annar og kanska meira viðkomandi spurningur er, hvat slag av tolking, vit tosa um. Er einhvør roynd at tolka einki annað enn at leggja í søgurnar nakað, ið einans finst í huganum á tí, ið tolkar, ella finst ein duldur sannleiki í søgunum, ið tolkarin skal »avdúka«. Sjálvur eri eg heilt ivaleysur í, at í ævintýrunum eru nakrar alment galdandi kotur, ið frásøgufólkini og partar av áhoyrarunum hava skilt, so leingi ævintýr vóru livandi traditióin.

Og lat okkum so koma til sjálva tolkingina. Holbek byggir sín tolkingarfrymil á...«the premise that symbolic elements (í ævintýrunum. Mín viðmerking.) refer to features of the real world as experienced by their storytellers and their audience«, og skrivar víðari: »The symbolic elements of fairy tales convey emotional impressions of beings, phenomena and events in the real world, organized in the form of fictional narrative sequences which allow the narrator to speak of the problems, hopes and ideas of the community.« (s. 435). Við »emotional impressions« meinar Holbek kensluligar afturgevingar av viðurskiftum og fyribrigdum í umhvørvinum ella samfelagnum hjá tí, ið sigur frá. Hesar kensluligu afturgevingar (metingar) verða fluttar og umgjørdar til symbol í ævintýrunum eftir ávísum reglum og hættum. Hann nevni fleiri, men eg skal her bara taka teir fram, ið hava týdning fyri okkara greining.

Ein av hesum reglum er hugtakið klúgving, ið er serliga áhugavert fyri okkara æv-

intýr um Gongu Rólv. Hugtakið vísir til tað fyrbrigdi í ævintýrum, at mótstriðandi eginleikar hjá fólki í veruleikanum eru lýstir við fleiri persónum í ævintýrunum. Hetta er »Dr. Jekyll and Mr. Hyde« fyrbrigdið, kent úr skaldsøguni hjá R. L. Stevenson, har hin góði Dr. Jekyll bæði sálarliga og kropsliga tíðum skiftir ham og gerst hin óndi Mr. Hyde. Lættasta dømi at nevna úr ævintýrunum er viðgerðin av hugtakinum móðurkærleika í mótsetningi til persónin móður sum menniskja. Sum hugtak er móðurkærleiki altíð ævinliga góður, men tað fólkið, ið er móðir, er fólk, sum øll onnur. At móðurkærleiki hennara hevur ein enda, tí hon er eitt fólk, er í andsøgn við uppfatanina av móðurkærleikanum sum hugtak. Í ævintýrum verður kensluliga ov trupult at leggja neiligar eginleikar afturat tí reina móðurkærleikanum hjá einum og sama persóni, og andsøgnin verður loyst við tveimum persónum: tí góðu móðurini og tí óndu stjúkmóðurini. Episkt í søguni er talan um tveir persónar, tolkingarliga um sama persón. Soleiðis kunna mong ævintýr um hina óndu stjúkmóðurina tolkast. (Sí Kráku-dóttir og Kalsdóttir JJ nr.4, AT nr. 956B).

Í Gongu Rólvs kvæði eru hesir týðandi persónar: bróðirinn og systirin, Rólvur og Hilda, pápi teirra Máur á Mýri og so risin Rosmar. Høvudspersónur okkara er Rólvur og andstøðingurin Rosmar. Rólvur fær hjálp frá systirini at basa Rosmari, ið hevur hana hjá sær í hellinum, har tey liva sum maður og kona. Fyri at skilja ta duldu meinlingina í ævintýrinum, mugu vit spyrja, hvør hesin risin er. Eftir ástøðinum hjá Holbek: Hvønn í veruleikans verð umboðar Rosmar í tí fiktivu ævintýraverðini. Hann er eitt

symbol, t.e. hann umboðar okkurt ella heldur onkran, er tann neiliga síðan av onkrum fólki í veruleikans verð, og hevur sjálvsagt sum øll onnur fólk, eisini onkrar jaligar síður. Eg beri ikki gátur upp fyri mínum lesarum, so eg gevi svarið beinanvegin: risin Rosmar og pápin Máur á Mýri eru sami persónur. Koturnar í skaldskaparslagnum geva frásøgu fólkinum høvi til uttan afturhald at lýsa báðar síður pápans. Hetta ber til í eini fiktivari søgu, men illa, um sagt varð frá slíkum skyldskaparligum viðurskiptum á realistiskan hátt. Pápar kunna vera óndir, gaman í, men tað sum hesin ger, er meira enn »vanligur óndskapur«. Tí verður hann lýstur metaforiskt og symbolskt við tveimum persónum.

Og hvat ger hann? Tað kann tolkast í tveimum stigum. Fyrsta og beinleiðis stig er, at hann sendir sín heilt unga son, so ungán, at teir leiðast, umborð á eitt púra fremmant skip á veg í sigling á lítið kendum leiðum, og livir einsamallur við dóttur síni, sum hann steingir inni og avbyrgir fyri umheiminum. Tað er lítið at ivast í, at hann eisini ger seg inn á hana seksuelt. Tað skilst, haldi eg, av orðingunum í kvæðinum. Tá Rólvur kemur í hellið, fær hann fatan av, at eina risakona situr inni. Øll frábrigdini hava somu orðing:

A 47: Rólvur gekk í skálan inn,
sum stór sat kona við eld
(B 40, C 58, D 44, E 48, F 59)

Støddin á konuni vísir, at Rólvur heldur hana vera risakonu og risans konu, og at frásøgnin við hesi orðing vil sipa til eitt seksuelt samband við risan. Tað kemur enn skilligari fram í samrøðuni millum systkini.

Hilda sigur, at tey eru systkin og leggur beint afturat hetta, ið skal forklára støðuna:

A 54: Eg eri so von við trøllagleim,
angur kann eg ikki virða

(B 49, C 67 og F 68 hava orðið dylja, ið er enn skilligari enn virða í A. D og F hava ikki hetta ørindið).

Angurin sipar til skommuna hon má bera og møguliga eisini til kensluna av skyld, at hon kann halda seg sjálva eiga part í, at støðan er so ring, sum hon er.

Til at skilja ta drúgvu ferðina hjá Rólvi, eftir at hann er sendur heimanífrá, mugu vit taka enn eitt stig í tolkingini og ikki bara meta tað, ið stendur beinleiðis, sum higartil: lýsingin av brøðrunum Illgerðssteini og Ódnarbjørn, tí ringu sjóferðini og tí drúgvu gonguni um ísjøkulin eru alt ein metaforisk lýsing av tí viðferð, Rólvur fær av tí ónda pápanum. Har er eingin verulig sjóferð, eingin ísjøkul og eingir brøður. Propp viðger persónarnar (leiklutirnar) í ævintýrunum, og skilir ímillum »tale roles« og »characters«. »Tale roles« eru teir føstu leikararnir í ævintýrunum. Teir eru felags fyri skaldskapargreinina, traditióinina, á sama hátt sum beinagrindin, vondin. »Characters« eru hissini fyrikomandi leikarar á ævintýrapallinum. Við teimum hava frásøgu-fólkini møguleikar at skapa egnar persónligar leikarar og geva teimum eginleikar, ið eru óheftir av frymlinum, men sum kunna bera ta tolking, ið ynskist. Brøðurnir við teimum iltórandi nøvnunum eru slíkir »characters«, og kennast ikki aftur aðrastaðni. Nøvnini siga ikki, at hetta eru her-

verksmenn, heilt einfalt tí teir gera onga misgerð. Teir eru metaforar fyri misgerðir pápans móti Rólvi, á sama hátt sum illveðrið og ferðin í frosti og myrkri um jøkulin. At teir eisini eru partar av donorfuncti-ónini, er nevnt aðrastaðni í greinini.

At systkini ikki kenna hvønn annan aftur, er eyðvitað at skilja bæði sum episk lýsing av tí smædni, tey kenna yvir fyri hvørjum øðrum, nú tað verður avdúkað, hvussu standurin veruliga er í heimi teirra, og kanska eisini av tí sálarligu broyting og avskeplan børn vera fyri undir slíkum ágangi í langa tíð. Og nú eru vit við niðurstøðuna. Ikki av okkara tolking, men ta niðurstøðu, sum liggur í søguni:

A 78: Seks vetur var hann í Trøllabotnum,
í tí risans ranni,
inn til tann hin sjeýnda,
tá legði hann ást við Svannu.
(B 65, C 88 og E 75. D og F ÷)

E hevur hetta ørindið:

E 76: Sjeý vetur var hann í hellinum,
mann meg rætt um minna,
tað var stolta Svanna lítla,
hon gjørdist bleik um kinnar.

Deyðaval Rólvs

Sálarlig avskeplan er ein óumgeingilig fylgja av gerðum, henda søga sigur frá. Kvæðið leggur dent á, at hetta fer fram í ógvuliga langa tíð – seks ár – heilt til børnini eru komin so langt av menniskjans leið sálarliga, at tey skula hava barn saman. Søgán hevur nú bara ein neyðugan og logiskan enda: Rólvur vil og kann ikki liva

longur. Kvæði endar við hesum, at Rólvur ramliga sigur frá sínum trega, at hann hefur havt ástarsamband við systur sína og tí ekki kann liva longur.

Ikki øll frábrigdini eru tó líka greið við hesum. Í summum kámost hetta motivið, í onkrum er tað heilt burtur, men yvirhøvur verður hetta ikki dult. Greiðasta frásøgnin finst í tí seinnu uppskriftini hjá Jóannesi í Króki frá 1848, ið hann læt Hammershaimb. Uppskriftin hevur frámerkið Cb. Tá Rólvur kemur inn fyrri Ólav kong verður soleiðis greitt frá:

133 Rólvur gekk í høllina inn,
hann hevði ikki verið har fyrr,
uttarlaga hann sessin tók
ytst við hallardyr.

134 Tá svaraði Ólavur kongur,
letur so orðum byrja:
»Fyrst er at geva manni mat
og síðan tíðindi spyrja.«

135 Tað var ein av sveinunum
gitir so aftur svara:
»Latið hann siga frá tíðindum,
tí maður kann siga frá ferðum.«

136 Tá svaraði Gongu Rólvur
av so tungum trega:
»Eg havi livað í tungum heim,
og kann frá ferðum siga.

137 Eg kom mær so langt av leið
frá øllum kristnum monnum,
eg sá ikki svartan fugl
á snjóhvítum fonnum.

138 Í heygnum fjaldi eg mikið gull,
fáan veit eg mín maka,
hvør sum her í durum treingist,
eg unni honum væl at taka.

139 Sjey vintur í trøllabotni
vil eg fyri tær greina,
har legði eg fyrst mítt giftarmál
við mína systur eina.

140 Tríggjar nætur á Moyggjalandi
letur so orðum víkja,
harvið bygdist heimurin,
at kvendið fekk sín líka.

141 Tríggjar nætur í Moyggjalandi
letur so orðum brynja,
harvið bygdist heimurin,
at kvendið fekk sín vilja.

142 Stundum havi eg við grunnar farið
og stundum uppi við ský,
hvør í míni fótspor stígur
lær ikki alla tíð.

143 Stundum havi eg undir skýggjum farið
stundum niðri við grunn,
hvør í míni fótspor stígur
lær ikki alla stund.

144 Stundum havi eg við grunnar farið
stundum við skýggja gangið,
hvør í míni fótspor stígur,
lær ikki altíð leingi.«

145 Enntá mælti Gongu Rólvur
gjørdist so nýtur drongur:
»Heintið mær prest at skrifta mær,
eg vil ikki liva longur.«

146 Tá svaraði Ólavur kongur
alt fyrri uttan ekka:
»Um enn tú livir annað slíkt,
eg gevi tær kost og drekka.«

147 »Eg havi livað í tungan heim,
av trøllum eri eg trongdur,
heinta mær prest at skrifta mær,
eg vil ikki liva longur.«

148 Tað var signaður Ólavur kongur
letur so aftur svara:
»Um enn tú livir annað slíkt,
eg gevi tær kost og klæði.«

149 »Eg havi míni systur sovið
og barn við henni fanga,
eg giti ei í hesum lívi
liva alt ov leingi.«

150 Skírdu teir tann unga Rólv
barnið tað hitt fríða,
tá hann kom úr funti upp,
tá læt Rólvur lív.

151 Tí var hann kallaður Gongu Rólvur,
eingin hestur hann bar,
kinnin var reyð sum hummarklógv,
tá sólin roðar í kav.

Cb uppskriftin hevur longstu frásøgnina um hesa hending, og tað er bara í henni, at Rólvur sigur frá, at hann er faðir at barninum hjá systri. Í A, B, C og F sigur hann bert, at hann hevur lagt ást við systur sína og tí ikki kann liva longur. Í A og B sigur hann frá ástartilburðinum við at ørindið, ið sigur frá, tá hetta hendi, verður endurtikið:

A 120 Seks vetur var eg í Trøllabotnum
í tann risans ranni,
inntil tann hin sjeýnda
tá legði eg ást við Svannu.

Í C og F verður hetta sagt í einum nýggjum ørindi:

C 97 Seks vetur var eg í risans høll,
vil eg fyrri tygum greina,
har hevði eg mítt giftarmál
við míni systur ein.

Sama ørindi finst í Fa. Í Ca verður síðani hitt kenda ørindið óbroytt lagt aftur at. Her verður sostatt dentur lagdur á, hvussu tætt sambandið var millum systkini.

Heild og leys motiv

Við at lesa teir granskarar, ið áður hava skrivað um Gongu Rólvs kvæði, fæst myndin av einum tilvildarlaga og leyst samansettum kvæði, ið sumpart byggir á eina upprunaliga yrking ella søgu, sum seinni er vorðin »órógvað« av yngri innkomnum tilfari. Hetta er ein neyðug fylgja av vísindaligu stevnuni í 19. og fyrra parti av 20. øld, ið hevði sum mið at finna aldur og uppruna til kvæðini og annan munnbornan skaldskap. Granskararnir hava roynt út frá ymsum eyðkennum og drøgum í kvæðnum at finna upprunan og har við aldurin. Tað kemur tí næstan av sær sjálvum, at kvæðið granskingarlaga verður liðað sundur, og tá síðani víst verður á, at partarnir av kvæðnum kunna hava heilt ymiskan landafrøðiligan uppruna, og ymisk drøg stava úr heilt ymsum tíðarskeiðum, verður ringt at seta tað saman aftur í eina logiska og skaldsliga

heild. Eg geri sum nevnt einki við spurningar um uppruna, útbreiðslu og aldur her, men vil í staðin at enda taka fram nøkur av hesum drøgum og eyðkennum og vísa, hvussu tey hóska inn í eina heildarfatan av kvæðnum, ið samsvarar við ta tolking av undirsøguni, eg havi lagt fram í greinini.

Hilda – Svanna

Navnið á konuni í hellinum hjá Rosmari er Hilda. Her er samsvar millum øll frábrigðini. Rosmar nevnr hana soleiðis í samrøðuni millum tey bæði, tá hann kemur heim og greiðir frá ferð síni, at hann hevur gjørt av við manningina á skipinum hjá brøðrunum. Hann veit ikki av, at Rólvur liggur fjaldur í urðini í hellinum:

A 58 Eg gangi ikki so út og inn,
eg kenni ikki beiskum brøndum,
Hilda hevur tú krásir veitt,
tú greið tær snart av hondum.
(B 54, C 73, D 57, E 62, F 74)

Í tí kenda ørindinum, har sagt verður frá teimum fatalu viðurskiftunum millum systkini, verður hon umtalað sum Svanna.

Svanna er ikki eitt navn, men seinni partur av kenningini Urðarsvanna (norr.: urðarsvanni), ið merkir ein stór kona ella kelling. Svanni er eisini norrønt skaldskaparorð, og merkir genta ella kvinna.

Men samanhildið við meiningina í undirsøguni er nýtlan av kenningartíðinum Svanna logiskt sum heiti á Hildu. Her nýtir frásøgan sama hátt við klúgving sum við pápanum. Hon er genta og systir, men tey seksuella viðurskiftini, ið pápin sum risin Rosmar noyðir hana inn í, verða undirstrik-

að við tí monstrøsa heitinum. Tá ið Rólvur endiliga sleppur undan risanum, heldur hann ivaleyst, at hon er so skadd, at hon valla kann koma sær millum fólk aftur. Tá hann skilst frá risanum við Moyggjaland, biður hann hendan heilsa heima við hesum orðum:

A 88 »Takk havi tú, fostra mín,
tú flutti meg til manna,
tá ið tí kemur í helli títt,
tú heilsa ungu Svannu.«

Tað er áhugavert, at tey flestu frábrigðini í hesum ørindinum nýta upprunaligu kenningina: B: hurðarsvannu, ø. 73, C: urðarsvannu, ø. 98, E: jomfrú Svannu, ø. 87, F: urðarsvanni, ø. 100.

Rólvur vil helst ikki øsa risan, beint áðrenn hann skal fáa hann umskaptan til stein, við at nýta aðra tilsiping enn hesa, men systkini hava einki avtalað um, at Hilda skal koma sær burtur úr hellinum. Hon hevur jú barnið, ið er gitið undir so ólukkuligum umstøðum.

Upprunaliga merkingin av orðinum er við tíðini fánað á føroyskum, og orðið so við og við misskilt sum eitt navn, ið nú verður nýtt sum gentunavn í Føroyum.

Máur á Mýri

Soleiðis nevntist faðirin í A og B frábrigðinum. C hevur Máur av Tannamýri og F hevur bara ein gamlan mann av Tannamýri. Í D og E er einki navn nevnt á faðirinum.

Í einihvørji tolking stendst altíð ein ivi um, hvussu vítt ein kann fara, áðrenn eitt mark fyri sunnum skili verður nátt. Navnið Máur er kent í norrønum, men ikki sum

mansnavn í føroyskum. Orðið merkir mási, og finst á føroyskum í niðurlagnum “Fuglin í fjøruni, hann eitur má”, har r í endanum er burturdottið, kanska tí orðið við tíðini ikki hevur skilt á føroyskum. Ein tanki kann vera, at føroyingar hava skilt hetta sum orðið mágur við tilsiping til kynsliga ágangin og tað skeiva seksuella sambandið millum faðir og børn. Møguleikin er har, og her fer hvør at ráða sær.

Illgerðssteinur og Ódnarbjørn

Hilda/Svanna og faðirin eru tað, ið Propp kallar »tale roles«, t.e. fastir leikarar í øllum gandaævintýrum. Brøðurnir Illgerðssteinur og Ódnarbjørn eru »characters«, t.e. persónar, ið hoyra til í tí einstaka ævintýrinum og ongan fastan leiklut hava. Í tí ytru kappasøguni hava teir í grundini ongan veruligan leiklut. Teir eru statistar, ið gaman í byggja skipið og standa fyri siglingsferðini, men hava einki sjálvstøðugt at gera sum persónar. Kvæði, sagnir og ævintýr nevna ikki persónar, ið einki hava at siga fyri menningina í søguni. Onkur fá undantøk eru, har persónar av hesum slag fáa eyðkennandi nevni, ið siga nakað um teirra eginleikar í mun til tað, teir gera.

Illgerðssteinur og Ódnarbjørn eru persónar av hesum slag, ið verða nevndir eftir sínum eginleikum, men nevniini sipa til undirsøguna, til lívið hjá Gongu Rólvi undir harðræði pápans. Hetta er, um vit góðtaka, at sjóferðin og ferðin um jøkulin eru ein ímynding av viðurskiftunum hjá tí kúgaða dronginum, tí sváru neyð, hann er kominn í, og stríði hansara fyri at sleppa fríur.

Brøðurnir, ið byggja skipið og harvið gera tað møguligt at sigla til Trøllabotnar,

hava harvið eisini eina partvísa donorfunktion, men ikki fulla.

Ódnarlýsingin

Lýsingin av sjóferðini hevur sterkar og hugtakandi myndir av ódnarveðri:

A 17 Tá var veður á sjónum hart,
Rólvur setst við stýrið,
vundu segl í húnar hátt,
og fram gekk knørrurin dýri.

A 18 Tá var veður á sjónum hart,
sveinar halda í hand,
Ísland var sum fuglur at sjá,
aldan fjalir land.

A 19 Vindur kom av rustum niður,
tað brakar í súðum hátt,
seggur seg við grunni veður
bæði dag og nátt.

A 20 Báran brýtur, Ísland trýtur,
hurrar í hvørjum streingi,
aldan breyt í bæði borð,
allvæl dugdu dreingir.

A 21 Tá var veður á sjónum hart,
ódnin mátti kallast,
so stýrir hann Gongu Rólvur,
at hvørgum borði halla.

A 22 Fingu ein so stóran sjógv,
Rólvur stóð við stýrið,
aldan breyt í umborða hátt,
tá bliknaðu dreingir dýrir.

A 23 Fingu ein so stóran sjógv,
øllum tókti undur,

seglini fullu á bunkan niður,
togini gingu sundur.

- A 24 Tá tók at bendast í breiðum báti,
skulvu borð og bitar,
sleipaðu norð í Trøllabotn,
gekk teim súrt við slitar.

Mortan Nolsøe (1989 s. 15) nevnið, at m.a. hetta brot bendir á, at kvæðið ikki er yrkt inni í landinum, men av fólki, ið kennir sjógvin. Tað er so sjálvsagt. Hann heldur tað vera mest sannlíkt, at kvæðið er yrkt í Føroyum. Yrkjarin hevur tikið myndir úr kendum umhvørvi at lýsa psykologisku viðurskiftini hjá hesum trimum fólki. Ein ódnarlýsing sum henda hevur eisini hugtikið føroyingar, og gjørt, at Gongu Rólvs kvæði enn er millum tey væl umtóktu kvæðini á gólvi.

Sjálvur hefti eg meg serliga við myndina *Ísland var sum fuglur at sjá/ aldan fjalir land*. Hon kann væl takast sum ein sera original mynd av sálarligu støðuni hjá dronginum, og at hann stundum hevur verið í ørviti í allari neyðini heima hjá sínum ónda faðiri.

Moyggjaland

Søgan um eitt land, har einans kvinnur búgva, er kend víða hvar, og verður mett sum upprunalig írsk-gælisk søgn. Tað hevur verið mett sum tekin um samanrenning millum norrøna og írsk-gæliska mentan. Mortan Nolsøe byggir sína niðurstøðu, um at Gongu Rólvs kvæði kann vera eitt upprunaligt føroyskt kvæði ella hava eina upprunaliga føroyska keldu, á m.a. hetta motivið. (1989: 14ff.).

Sum partur av tí ytru kappasøguni í kvæðnum tykist hetta motivið leyst í samanhænginum. Tað kundi hóskað til hesa søgu, um ikki Rólvur er so treyður at eftirlíka frúnni Lindinmjá erotiskt:

- A 95 Fyrstu nátt á borgum svav
á ríku frúur armi,
svørji tann eið á mína trúgv,
ei brast moyggjarnavn.

- A 98 Aðra nátt á borgum svav
á ríku frúur síðu,
svørji tann eið á mína trúgv,
hans hendur fóru ei víða.

- A 101 Triðju nátt á borgum svav
á ríku frúur arm,
svørji tann eið á mína trúgv,
at nú brast moyggjarnavn.

(B: 80, 81, 82, C: 105, 108, 111, D: 81, 82, E: 90, 91, 92, 93, F: 106, 109, 112)

Seta vit í staðin motivið í samband við undirsøguna, er tað logiskt til staðar og undirbyggir niðurstøðuna hjá yrkjaranum um sálarligar skaðar av áganginum á børnini. Nútíðar sálarfrøði metir tað sum eitt aðal-eyðkenni við incest og seksuella yvirgangi, at kynsligi samleikin verður avskeplaður. Upplivingarnar hjá Rólvi saman við gentuni við tí erotisk symbolska navninum Lindinmjá undirstrikar henda sálar-trega. Kanska er tað hetta sama, ið fær hinar kvinnurnar at leggja eftir honum, tí hetta er eingin rættur maður, ið komin er til teirra:

A 97 Summar vildu slíta hans hár,
og sumar fyri bakkan kasta,
uttan frúgvín Lindinmjáv,
hon bað ikki Rólv so lasta.
(Fleiri ørindi í øllum frábrigdum)

Angur og tár

Kanska er ein kensla í pápanum, at hann ikki hevur borið seg rætt at, og hon kemur fram í orðum hansara, tá hann setir sonin upp á Moyggjaland:

A 85 “Eg havi ført teg á land so gott,
aftur ljóti eg venda,
kvendi teg við ástum leiða,
lukku man teg henda.”

A 86 Eg havi ført teg á land so gott,
tú sært sól og mána,
eg bjóði teg fyri sannan Gud,
tú nevni ikki jomfrú Svannu.”

Hann kennir sínar misgerðir, men um hann veruliga er harmur um hetta, kann ein loyva sær at ivast í, tá kvæðayrkjarin heldur so leiðis fram:

A 88 So runnu tár av risans kinn
sum høgl av hvøssum æli.

Fremst í huga hansara er, at einki frættist um viðurskifti hansara við dótturina.

Bein av kristnum manni

Eisini samrøðan í hellinum, tá Rosmar kemur aftur og fær illgruna til Hildu, skilst í undirsøguhøpinum. Hetta er eitt vælkent ævintýramotiv. Rosmar sigur:

B 55 Eg gangi ei so út og inn,
tað rýkur av beiskum ranni,
tað er í mítt helli komið,
bein úr kristnum manni.

B 56 Eg gangi ei so út og inn,
tað rýkur av beiskum brondum,
Hilda hevur tú krásir veitt,
tí greið tær snart av hondum.

Til hetta svarar Hilda:

B 57 Eg man ongar krásir vita,
heima siti eg ein,
kráka fleyg yvir ljóara í dag,
hon feldi mannabein.

B 58 Krákan fleyg yvir ljóara í dag
við mannabein í munni,
hon kastaði inn, eg kastaði út,
tað snarasta, sum eg kundi.”

Gandaævintýrini eru biografiskar frásagnir. Tey siga frá einum týðningarmiklum skeiði í lívinum. Tey enda vanliga við giftarmáli, sum merkir, at persónarnir eru børn, tá søgan byrjar, og at teir nú eru vaksnir. Allar hendingarnar frá tí, at Rólvur verður sendur heimanífrá, eiga at skiljast sum ein drúgv tilgongd, har Rólvur veksur til mans og so við og við setir seg upp í móti faðirinum. Tá jøkulsgongan er av, er Rólvur vorðin so mikið stórur ella vaksin, at faðirin fær illgruna um, at hann kann missa ræðið á soninum. At Rólvur í søguni veksur frá smádrongi, ið faðirin leiðir, til vaksnan mann er eisini greitt við tí ólukkuliga erotiska úrslitinum. Og hetta er tað, sum skapar hendingarnar í kvæðnum. Pápin sær tað sjálvandi

og verður ótryggur, Tað vil yrkjarin fáa við í søgu síni og nýtir kenda ævintýramotivið til at greiða frá hesum. Rólvur er ikki longur smádrongur, men "kristin maður". Skal faðirin halda fram sum higartil, krevst harðari framferð, sum Rólvur veksur til, men systirin gongur í forbøn fyri beiggjan og talar søtliga við risan/faðirin:

- B 59 Tekur hon hendur um risans háls,
kallar hann søtan sín:
"Hvussu mundi tær verið við,
var her bróðir mín?"

Niðurstøða

Norski granskarin Knut Liestøl (1915) lýsir kvæði okkara soleiðis: ... ein merkar ein tilhug til á fabulera, til at dikta inn nytt tilfang, so det heila vert meir episoderikt og laust i kompositionen.«

Júst hetta seinasta, at kvæðið tykist nakað tilvildarligt í samansetingini leggja allir granskarar dent á, tí teir meta kvæðið einans sum eitthvørt annað kappakvæði, men ávirkað av seinni innkomnum ævintýratilfari. Nær hesi ævintýrdrøg er komin uppí, eru teir ikki samdir. Liestøl heldur tey vera komin inn í kvæðið sjálvt við tíðini, har Mortan Nolsøe heldur tey hava verið upprunalig í onkrari føroyskari keldu, kvæðið byggir á.

Lat tað vera, hvat tað vil. Við at leggja fram hugsan mína um kvæðið sum eitt ævintýr, sagt eftir klassiskum ævintýrafrymli og tolkað eftir kendum háttalag, vil eg vísa, at kvæðið er ógvuliga væl samansett í eina harmoniska skaldskaparlaga eind, har so at siga hvørt einasta drag og brigdi

hefur sína logisku grundgeving í tí undirsøguni, sum eg meini finst í yrkingini.

Tað vit vita um, hefur dansifólkið í Føroyum uppfatað kvæðið sum eitt satt kappakvæði. Her eru vit við tann týðandi spurningin um meiningina í munnligum skaldskap.

Mortan Nolsøe nærkast hesum spurningi í síni grein um kvæði okkara. Hann skrivur: »Sambandið millum kvæðaskaldskap og veruleika er annars eitt ógvuliga áhugavert evni, sum vit vita alt ov lítið um, sæð úr samtekstarsjónarmiði, og tað vil siga her upplýsingar um, hvussu brúkararnir av kvæðaskaldskapinum hava skilt innihaldið í kvæðunum, sum ikki altíð samsvarar við veruleikauppfatanina hjá okkum, sum granska kvæðini. Serliga forvitnisligt er tað her at kanna henda spurning í sambandi við kappakvæði okkara, sum fyri nútíðarmenniskjum flestum eru líka fjar frá veruleikanum sum ævintýr okkara, sum eingin trýr uppá – uttan kanska smábørn. » (1989: 20).

Við nøkrum dømunum lýsir nú Mortan nakrar uppfatanir í samband við kappakvæði, ið sýna, hvussu livandi kvæðið hevur staðið í huganum á kvøðarum, og hvussu veruleikanært teir hava skilt kvæðini. Dømini snúgva seg um uppfatanina av tí ytru kappasøguni.

Viðvíkjandi míni uppfatan av eini undirsøgu í kvæðnum noyðist eg at viðganga, at ongastaðni er nøkur heimild, ið ber á brá, at nakar kann hava havt eina uppfatan av hesi søgu. Tolkningin av undirsøguni verður helst til alla tíð standandi ósvaraður, og undirsøgan bert mín pástandur. Men í tveimum førum finni eg styrk fyri hetta upphald. Í øðrum førinum er tað sjálvandi at vísa til, at

incest millum systkini er beinleiðis nevnt í kvæðnum. Í hinum førinum finni eg styrk fyrri undirsøguni í tí stóra samsvari millum undirsøgu og frásøgn. Mett út frá undirsøguni er nógv betri samanhangur og størri samsvar í kvæðnum, enn um tað einans verður mett eftir tí ytru kappakvæðafrásøgnini.

Bókmentir

- AT = Aarne, A. and Thompson, S. 1961. *The Types of the Folktale*. Second Revision. (FFC 184). Helsinki.
- CCF = *Corpus Carminum Færoensium* = FK
- FK = Matras, Chr. and Djurhuus, N. (eds.). 1944-1972. *Føroya Kvæði. Corpus Carminum Faroensium*. A Sv. Gruntvig et J. Bloch comparatum. Bind 1-6. København.
- Holbek, B. 1987. *Interpretation of Fairy Tales*. (FFC 239). Helsinki.
- Jakobsen, J. 1898-1901. *Færøske Folkesagn og Æventyr*. København.
- Liestøl, K. 1915. *Norske trolldis og norrøne sogor*. Kristiania.
- Nolsøe, M. 1989 (1986-87). Eg havi verið við havsins botn og stundum uppi við ský. *Fróðskaparrit* 34-35: 5-22.
- Nyman, Å. 1984. Faroese Folktale Tradition. In: Fenton Alexander and Pálsson, Hermann (eds.) *The Northern And Western Isles in The Wiking World. Survival, Continuity and Change*. Edinburgh: 292-336.
- Propp, V. 1968. *Morphology of the Folktale*. 2nd edition. American Folklore Society and the Indiana University Press.
- TSB = Jonsson, B.R., Solheim, S. and Danielson, E. (eds.). 1978: *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad. A descriptive catalogue*. Oslo, Bergen, Tromsø.